

ДИМИТРИЈЕ МИЛАКОВИЋ
— УМЈЕРЕНИ ВУКОВАЦ

МИЛОШ ОКУКА

Филозофски факултет Сарајево

UDK 808.61/62 (091)

Изворни научни рад

Примљен: 16. октобра 1989.

Прихваћен: 29. децембра 1989.

Велики замајак у демократизацији српске културе и афирмацији њених аутохтоних, народних принципа, који је силовито кренуо с Вуковим филолошким радом, погодан је тло налазио у оним срединама српскохрватског језичког подручја које су биле нешто склоњеније од утицаја Карловачке митрополије и традиционално оптерећенога клера православља. Таква је средина, добрим дијелом, била и Црна Гора. Но, вишевијековна опора историја те средине истовремено је опомињала на опрез, на рафинирану провјеру и овјеру свих новина, на поштивање наслеђа и очување властитога духовног хабитуса. Дјело Петра II Петровића Његоша најочитија је овоме поткрепа. Постоји, међутим, још један писац чије дјело показује књижевнојезичке односе у Црној Гори тридесетих и четрдесетих година XIX вијека, чији научни и публицистички рад понајбоље репрезентује стање духа у ужем владицином кругу у то вријеме наспрам Вукове књижевнојезичке реформе. То је повјесничар, филолог и журналист Димитрије Милаковић.

Димитрије Милаковић био је један од ријетких космополита и европски образованих интелектуалаца онога времена на нашим просторима, филолог који је настојао да достигнућа тадање језичке знаности примијени на домаћи идиом респектирајући и Вукове књижевнојезичке назоре, и Његошеву животну и умјетничку филозофију, и традицију у правописању и «изображењу». Све то није, дакако, било ни једноставно ни захвално ни са становишта ватрених присталица сељачке демократске културе ни са становишта љутих Вукових противника и поборника грађанске, славјаносербске традиције.

Прије него што нешто кажемо о свему овоме и донекле оправдамо сам наслов — умјерени вуковац, потребно је рећи коју о животном путовању овога помало заборављеног филолога прве половине XIX вијека. Димитрије Милаковић родио се у Херцеговини, у Мостару 1804. године. Ту је провео прво десетљеће својега живота, у кругу с јаким фолклорном традицијом. Друго десетљеће провео је у Дубровнику, гдје је упознао културу ове средине, учио српски и талијански и предавао се читању разних књига на овим језицима. Затим је гимназију учио у

Новом Саду, гдје се особито истицао у латинском и њемачком, филологију студирао у Пешти, а право у Бечу. Када је немирни и ексцентрични Сима Милутиновић Сарајлија напустио Црну Гору, на позив Ивана Вуковића стигао је Милаковић 1831. године на Цетиње и у Његошевој влади добио дужност »народног секретара«, да би нешто касније постао и личним секретаром црногорског владике, што је и било пресудно у његовој списатељској дјелатности. Са Цетиња је два пута ишао у Русију, 1833. и 1836. године. Други се пут тамо задржао читаву годину. Послије Његошеве смрти живио је једно вријеме у Београду, затим у Дубровнику. Умро је чак у Дрездену 1858. године.

Поријекло, мјесто живљења и животна путања одређују човјеково биће и дјело. Код Милаковића је то све спојено у једну компоненту, но ипак је за нашу филологију најважнији његов период боравка у Његошеву кругу, у Русији и контакти с Вуком и његовим дјелом. У годинама службовања на Цетињу активно је радио на реализацији познатог Његошевог програма културно-просвјетног развоја земље, издавао и уређивао први црногорски часопис »Грлицу« (1835—1839), написао прве школске приручнике — *Србски буквар ради учења младежи црковному и грађанскому читању. У Црној Гори. У Митрополитској књигопечатњи* (1836) и *Србску грамматику састављену за црногорску младеж. Част прва. У Црној Гори, у књигопечатњи правитеља црногорскога* (1838), с руског превео и прерадио Шлецерову *Преправу за историју свијета*, те цијело вријеме проучавао историју Црне Горе, скупљао грађу, одбацивши предања као релевантан историјски факт. Плод тога рада јесте његова *Историја Црне Горе*, коју је 1856. објавио у Задру, на што се сигурно ослонио руски историчар Павле Аполонич Ровински пишући своје дјело *Црна Гора у прошлости и садашњости* (Петроград, 1888). Године 1849. Милаковић извјештава Вука да је написао и други дио своје граматике, а први знатно преправио. Истовремено му се јада да не може наћи издавача за грамматику и исказује властито мишљење да би његов нови рад требало да буде »доста добар«. ¹ На жалост, та граматика никада није објављена и замео

¹ *Вукова преписка*, V, Београд, 1910, 56. О животу и раду Димитрија Милаковића види: Г. Николајевић, *Милаковића Димитрија кавалера, живот и дело*, Магазин српско-далматински, књ. 19, У Бечу, 1860; П. Поповић, *Вук Караџић и Димитрије Милаковић*, Вуков зборник, Посебна издања САНУ, књ. 400, Београд, 1966; Рађивоје Шуковић, *Србска Грамматика Димитрија Милаковића*, Зборник за језик и књижевност, књ. I, Друштво за српскохрватски језик и књижевност СР Црне Горе, Титоград, 1972, 109—116; Владимир П. Гудков, »Србска граматика« Димитрија Милаковића, Јужнословенски филолог, XXXI, Београд, 1974—1975, 55—66; Драгољуб Петровић, *Неки записи Димитрија Милаковића и Милорада Медаковића о говорима Црне Горе и Дубровника*, Просвјетни рад, XII, бр. 11. и 12, 1. и 15. јун 1972, 11; Бранислав Остојић, *О неким особинама детерминације глагола у »Србском буквару« од 1836. године*, О црногорском књижевном језичком изразу, НИО Универзитетска ријеч Никшић — Титоград, 1985, 48—54.

се сваки траг њеног рукописа.² Тако нам остаје да о Милаковићеву филолошком раду судимо на основу Буквара из 1836. и Граматике из 1838, те на основу његових узредних »филолошких иверја« у часопису »Грлица« — дакле у периоду док је боравио у Црној Гори.

Србски буквар више је значајан као културно-просвјетни документ него као дјело релевантно за просудбу Милаковићевих филолошких погледа и стања у књижевном језику Црне Горе онога доба. Он је био одређен својом намјеном и својим насловом. То је, у ствари, Милаковићев покушај да црногорску младеж уведе у »црквно и грађданско« читање према схватањима идејног творца културне и просвјетне реформе у Црној Гори тридесетих година XIX вијека Петра II Петровића Његоша. Но, ови термини — црквени и грађдански — доста говоре сами за себе: ријеч је о различитим књижевнојезичким кодovima који су се управо у то вријеме у Црној Гори у доброј мјери преплитали. У то је Милаковић увео и одређене дијалектизме са ширега новоштокавског говорног ареала, што све говори да је овдје његов језик једна врст коинеа који више одсликава предвуковску епоху у књижевном језику неголи нова струјања иницирана Вуковом језичком реформом³. У овоме другоме Милаковић ће знатно отићи у својем језику у »Грлицу« и *Србској грамматици*, у периоду када ће се више упознати са европском лингвистичком мишљу, посебно са руском, и када ће имати ближе контакте с Вуком и његовим дјелом. Но, Вука Милаковић није слиједио слијепо. Управо супротно, усвојио је језичку филозофију Петра II Петровића Његоша (која се наслањала и на руску филолошку школу) и умјерено у то уградио Вуков концепт језичке структуре народног језика као темеља књижевнојезичкој структурној творевини која се назива књижевним језиком.

Србска граматика својом концепцијом и садржајем даје материјал за овакву тврдњу. То је дјело резултат Његошеве замисли о преобразби пука, Милаковићева студија руске филолошке мисли, Вукових граматичких и полемичких списа те старијих граматика (посебно Мразовићева *Руководства*); збирка правила која су, како сам каже, »почерпнута из разни непечатани граматика«. Но да ли је то компилаторски приручник или се ради о граматички у којој се њен аутор представио »као искусан истраживач у разради веома сложене концепције дјела, према којој је требало показати коегзистентан однос два различита смјера језичког развитка — једног заснованог на основи народ-

² Занимљива је у вези с тим опаска В. Гудкова (op. cit., 65): »Његов рукопис је изгубљен, па се не може рећи шта је аутор променио и поправио у првобитном тексту прве 'части' и какав је био други део књиге. Међутим, имајући у виду језичке квалитете других Милаковићевих дела, на пример његове 'Историје Црне Горе', штампане 1856. године у Задру, с правом се може мислити да су се позиције народног језика у новој граматици учврстиле и ојачале.« Но, то су наравно само претпоставке.

³ Уп. код Остојића: »епоха која га везује за вуковски период једва је примјетна« (op. cit., 54).

ног а другог на основи црквеног језика«?⁴ Склони смо да се поставимо на средокраћу ових датости, дјелимично се приклањајући другој. Милаковић се доиста наслонио на ондашње граматике руског језика Н. Греча и А. Востокова. То је непобитно доказао В. Гудков минуциозном успоређењем ових граматика налазећи да је Милаковић цијеле параграфе једноставно преносио »без већих измена«⁵ а неке наравно скраћивао и ту и тамо понешто додавао. А друти извор и путоказ била му је, како то утврђују и Шуковић⁶ и Гудков⁷, Вукова граматика из 1818. године, од које је он толико овисио да је каткад преносио не само Вукове констатације о језичким феноменима него и његове примјере као поткрепу тих констатација. Шта је онда вриједно у Милаковићевој граматизи? По чему се он битно разликује од Вука, а у чему га слиједи? Покушаћемо одговоре дати на основу три језичка плана: а) графиције и ортографије, б) поимања књижевног језика и в) елемената структуре књижевног језика и дијалеката.

а) *Графиција и ортографија*. И *Србски буквар* и *Србску грамматику* Милаковић је издао старом графицијом и ортографијом. Овај је податак посебно релевантан будући да су Милаковићеви приручници свјетло дана угледали у завршној фази Вукове реформе, у вријеме када су односи између Вука, Његоша и Милаковића били изванредни, у вријеме када Вук баш на Цетињу штампа своје пословице, када му црногорски владика указује и почаст и помоћ, када Милаковић помаже Вуку око штампања пословица, прикупља за њега лексичку и историјску грађу, дописује се с њим итд. Зашто онда Милаковић не прихвата Вукову графицију и ортографску реформу? И не само да је не прихвата него уопште не улази у распу о тим феноменима! Он у *Србском буквару* објављује двије азбуке, црквену и »гражданску«. Гражданска му је азбука много »миловиднија« од црквене и за књижевни језик »совршенија«. Исту ту графицију Милаковић објављује и у *Србској грамматици* без неких посебних објашњења. Но у њој се појављују Вукова »писмена« — њ, њ и џ, као и једна важна напомена — да српски језик »има тридесет и девет писмена«. Откуда све то? Одговор на ова питања наша је филологија везала углавном за личност владике Његоша. Несумњиво је да је главну улогу у томе имао баш Његош. Он је имао другачије погледе од Вука на нарав књижевног језика и књижевног наслеђа, није хтио заопштрвати односе са српском црквом (године 1832. и званично је у Србији забрањен Вуков правопис); слиједио је традицију у правописању. И доиста сва су издања у цетињској штампарији издана графицијом и ортографијом као што је у *Србској грамматици*. Милаковић је усвојио Његошеве књижевно-језичке назоре не уважавајући Вукову графицију и ортографију. Он је томе остао досљедан и касније, своје дјело *Историја Црне Горе* (1856)

⁴ Р. Шуковић, *op. cit.*, 110.

⁵ В. Гудков, *op. cit.*, 58.

⁶ Р. Шуковић, *op. cit.*, 111—114.

⁷ В. Гудков, *op. cit.*, 59—63.

такође је штампао сличном ортографијом. А то значи да су узроци велике дистанце према Вукову фонолошком правопису не само ови него они леже, прије свега, у суштинским разликама између Вука и Милаковића у поимању књижевног језика као феномена.

б) *Поимање књижевног језика*. За Милаковића је, насупротив Вуку, књижевни језик идиом који није идентичан са говорним језиком. То је језик континуитета у писмености на темељу народног језика, идиом о чијим појединостима треба да одлучују »одабрани списатељи« и вријеме као неминовни пресудитељ свега постојећег.⁸ С тим у вези је и његова подјела говора на »важан или благородан« и на »простачки«, простонародни. Само први треба да буде књижевним⁹.

Из свега овога могло би онда произаћи и то да се Милаковић приклања Вуковим противницима. Међутим, треба нагласити врло важну чињеницу: он не пренаглашава улогу славеносрпског наслеђа нити га грчевито брани, него у темељ књижевном језику ставља *народни говор*, што је у црногорској књижевности било присутно и раније, у XVII и XVIII стољећу¹⁰, али је склон »одржању континуитета у развоју књижевног језика и допушта да се систем говорног језика допуњује понечим из 'славенског' наслеђа«¹¹. А управо је то и најважније у завршној фази Вукове реформе¹². Тридесетих година XIX вијека Милаковић је, дакле, стајао између Вука и његових противника. Вуку се, дакако, много више приближавао, али му није оправдавао (иако то није јавно истицао) искључивост и тоталан раскид са старијим књижевнојезичким наслеђем. А да је стајао много више уз Вука, показује управо ова трећа разина — распоред језичког и дијалектолошког материјала.

в) *Распоред језичког материјала*. У презентирању језичког материјала Милаковић је толико слиједио Вука Караџића да бисмо га само по томе морали прогласити вуковцем. Његов морфолошки систем језика, као и Вуков, заснован је на морфолошком систему источнохерцеговачког дијалекта. Гледано са данашњег становишта, у детаљима је тај систем ближи савременом језику него Вуков онога доба. Тако, на примјер, умјесто Вукове »тврде« придјевске форме Милаковић има »меку« (*нашим, добри*). Наводећи реченицу »То се догодило за доба

⁸ Србска грамматика, 115. Уп. и Шукловић, *op. cit.*, 113.

⁹ Шукловић је овдје престрог када каже да је тиме створена »непотребна дистанца између простонародног и књижевног језика« (*op. cit.*, 113). Та се дистанца углавном језичким материјалом потиже.

¹⁰ Б. Остојић, *О црногорском књижевнојезичком изразу*, НИО Универзитетска рјеч Никшић — Титоград, 1985, 60—62.

¹¹ П. Гудков, *op. cit.*, 64.

¹² П. Ивић, *Тенденције у коначној фази Вукове језичке реформе*, Вуков зборник, Посебна издања САНУ, Књ. 400, Београд, 1966, 63—71. Исти, *Развој Вукових погледа на српски књижевни језик*, Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад, књ. XXI/1, 1978, 133—141.

нашијех србскије бившијех цареваж», Милаковић потврђује стилску робатност ових конструкција, проглашавајући их обичајем »овдашњег говора«¹³. Као други примјер за горњу тврђу може нам послужити датив сингулара личних замјеница. И Вук и Милаковић биљеже обје варијанте: *мени* и *мене*, *теби* и *тебе*, *себи* и *себе*. Док се пак Вук задовољава самом констатацијом да »народ понајвише говори *мене*, *тебе*, а списатељи и књижевници *мени*, *теби* (да се разликују од винително!)«¹⁴, Милаковић се ставља у позицију кодификатора, тврдећи да ће се »дателни падежи *мене*, *тебе*, *себе* у књижевном језику тешко... одобрити«¹⁵.

И фонолошки систем језика код Вука и Милаковића готово је идентичан. Чак је у понечему Милаковић и »претекао« Вука констатијући »неке језичке особености које је овај касније прихватио и издигао на ниво нормативних«¹⁶. Ријеч је, на примјер, о употреби ликова *тје*, *дје* (тјерати, дјевојка), те о констатацији (још 1835. у »Грлици«) да »србски језик има ријечи ће би се *х* изговарало«¹⁷.

У опису акцената српскохрватског језика и у презентирању дијалектолошког материјала Милаковић је такође слиједио Вука Караџића. Треба се сложити с већ изреченом констатацијом¹⁸ да се он показао добрим зналцем источнохерцеговачких, сремских и црногорских говора, те говора дубровачког залеђа. Доста је прецизно уочио разлике између херцеговачких и црногорских говора којима је био окружен за вријеме службовања на Цетињу, те са доста сигурности за књижевни језик одабирао оне форме које су познате на ширем терену источнохерцеговачких говора¹⁹.

Међутим, Милаковић се од Вука битно разликовао увођењем у морфолошки систем особина које не познаје говорни језик — архаичног суперлатива (*строжајшиј* и сл.) и партиципа (*почитајемј*, *склањајемј* и сл., те *долазавши пријатељ*, *поставши кнез*, *радећа жена*,

¹³ Р. Шуковић, *op. cit.*, 113.

¹⁴ *Српска граматика*, Српски рјечник, 1818, стр. XLIX и L.

¹⁵ П. Гудков, *op. cit.*, 60.

¹⁶ Д. Петровић, *op. cit.*, 11.

¹⁷ Д. Петровић, *op. cit.*, 11.

¹⁸ Уп. код Петровића (*op. cit.*, 11) и Гудкова (*op. cit.*, 61).

¹⁹ Уп. код Шуковића: »заобилазио [је] све локалне језичке облике претпостављајући им облике из херцеговачких говора, из Вукова језика« (*op. cit.*, 112). Овдје треба скренути пажњу на неке наводе В. Гудкова. На стр. 62. он издваја Гли именице *пост*, код Милаковића у форми *пости*, и констатије да у дијалектолошким радовима није пронашао тај облик, »па није јасно да ли она у савременим херцеговачким говорима има обичну, нормалну промену или неке њене особине нису запажене«. Ова именица у источнохерцеговачким говорима има сачувану промјену типа *ствар* баш у Гли као и код Милаковића. У говору мојега родног краја (Улог) редовно је *иза пости*. Констатацијом да је »завршетак *-ју*... карактеристичан за многе друге штокавске говоре« на стр. 64. сличе се дојам да источнохерцеговачки говори не познају ту морфему код именица типа *крв*, *мисао*. У мојем говору је редовно *крвљу заливен*, *идој се мисљу* и сл.

трчеће дијете и сл.). То је било у складу са његовим поимањем књижевног језика као цивилизацијске форме, идиома који се разликује од простонародног говора и који треба да сачува континуитет у својем књишком облику. Битно је, при том, да Милаковић не инсистира на овим формама; он то дескриптивно констатира препуштајући добрим писцима и времену да утичу на језички развој и упорабну норму.²⁰

* * *

На основу свега досад реченог могло би се закључити следеће: а) Димитрије Милаковић је један од значајних филолога XIX стољећа у нас, чија је филолошка, научна и културно-просвјетна дјелатност оставила дубоких трагова у црногорском књижевнојезичком изразу и шире; б) Он се ауторитативно прикључио оним нашим списатељима и научницима прве половине XIX стољећа који су доприносили стварању књижевног језика на темељу народних говора источно-херцеговачког дијалекта; в) У својем књижевнојезичком концепту Милаковић се показао умјереним и умним вуковцем; г) Његова заблуда са старом графијом и морфонолошким правописом, на жалост, пренаглашено га је гурнула у забрав.

DIMITRIJE MILAKOVIĆ — PARTISAN MODERE DE VUK

Résumé

Le travail essaie de déterminer la place de Dimitrije Milaković dans l'évolution de la pensée philologique (grammaticale) chez nous. Nous avons soumis à l'analyse non seulement sa graphie, son orthographe et ses idées concernant la langue littéraire, mais aussi le choix (et la disposition) du matériel langagier dans l'explication philologique.

²⁰ Прича о партиципима и о томе да ли је Вук био престрог тече до нас (уп. М. Селимовић, *За и против Вука*, Матица српска, Нови Сад, 1967; Љ. Суботић, *Судбина партиципа у књижевном језику код Срба у 19. веку*, Прилози проучавању језика, 20, Нови Сад, 5—81). У савременом језику уочљива је тенденција оживљавања партиципа (пored *стајаћа вода* ту су нпр. *путујући репортер* па и *живући људи*). О томе види код М. Миновића, *О адјективима (и адвербима) у облику глаголског придјева у савременом српскохрватском-хрватскохрватском језику*, Књижевни језик, XII/3, Сарајево, 1978, 49—78.